

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

O‘ZBEK BADIY MATNINI KORPUS-PRAGMATIK TAHLIL QILISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

To‘xtayeva Nargiza Narziyevna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Filologiya fakulteti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o‘zbek badiiy matnini korpus-pragmatik yondashuv asosida tadqiq etishning nazariy, metodologik va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy filologiya fanida badiiy matnni faqat estetik hodisa sifatida emas, balki milliy tafakkur, kommunikativ strategiya, madaniy xotira, lingvopoetik birliklar va ijtimoiy-pragmatik ma’nolar majmui sifatida o‘rganish zarurati kuchaymoqda. Ayniqsa, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi, uning ilm-fan va ta’lim tili sifatida rivojlanishiga qaratilgan strategik hujjatlar, elektron korpuslar, ta’limiy korpuslar, morfologik va sintaktik teglash texnologiyalari badiiy matnni yangi bosqichda tahlil qilish imkonini bermoqda. Maqolada korpus lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvopoetika va adabiy matnshunoslik kesishmasida shakllanayotgan integrativ tahlil modeli asoslab beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek badiiy matnida milliy-madaniy semantika, baholovchi birliklar, nutqiy aktlar, intertekstual ishoralar, obrazli ifodalar va muallif pozitsiyasi korpus vositalari orqali aniqlanganda matnning ichki semantik mexanizmi ancha obyektiv ochiladi. Shuningdek, maqolada badiiy matnlarni raqamli filologik tahlil qilish o‘zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyoti, zamonaviy qo‘llanish me’yorlari, ta’lim jarayoni va lingvodidaktik kompetensiyalarni takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etishi dalillanadi.

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, badiiy matn, korpus lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvopoetika, matnshunoslik, milliy korpus, intertekstuallik, kommunikativ strategiya, adabiy til.

KIRISH

XXI asr filologiyasi matnni izohlashning an’anaviy estetik mezonlari bilan cheklanib qolmay, uni ko‘p qatlamli semiotik, kommunikativ, madaniy va raqamli hodisa sifatida talqin qilishga intilmoqda. O‘zbek badiiy matni ham shu jarayonda alohida ilmiy obyekt sifatida yangicha yondashuvni talab etadi, chunki unda faqat obraz, syujet, kompozitsiya yoki uslubiy vositalar emas, balki milliy dunyoqarash, tarixiy xotira, axloqiy baho, ijtimoiy munosabat, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi murakkab dialog, xalqona tafakkur hamda adabiy tilning yashovchan imkoniyatlari mujassam bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonuni davlat tilining huquqiy maqomini belgilagan bo‘lsa, 2020–2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi davlat tilining ijtimoiy-siyosiy hayotdagi to‘laqonli qo‘llanishi, ta’lim va ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish kabi yo‘nalishlarni nazarda tutadi [1; 2]. Shu jihatdan o‘zbek badiiy matnini zamonaviy filologik metodlar, xususan, korpus-pragmatik yondashuv asosida tadqiq qilish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik, lingvodidaktika, raqamli gumanitar fanlar va milliy til siyosati uchun ham dolzarbdir. O‘zbek tilining elektron korpusi o‘zbek tilidagi 200 milliondan ortiq so‘zli matnlarni qamrab olgani, unda qidiruv, lemma, token, konkordans, parallel va ta’limiy korpus imkoniyatlari shakllangani filologik tadqiqotlarning empirik bazasini sezilarli darajada kengaytiradi [3]. Biroq mavjud korpus resurslaridan badiiy matnning pragmatik, lingvopoetik va intertekstual xususiyatlarini kompleks tahlil qilishda foydalanish hali yetarli darajada tizimlashmagan. O‘zbek tilining agglyutinativ tabiati, so‘z yasash va

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

shakl yasash imkoniyatlarining kengligi, modal-baholovchi birliklarning kontekstga kuchli bog'liqligi, badiiy nutqda xalqona iboralar, kinoya, ramz, takror, parallelizm, dialogik nutq va muallif nutqining o'zaro almashib kelishi korpus-pragmatik tahlil oldiga alohida metodologik talablar qo'yadi. Shu bois maqolaning asosiy maqsadi o'zbek badiiy matnini korpus-pragmatik tahlil qilishning nazariy-metodologik modelini ishlab chiqish, uning adabiy til taraqqiyoti, badiiy ma'no mexanizmi va filologik ta'limdagi amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat. Mazkur maqsaddan kelib chiqib, maqolada quyidagi ilmiy vazifalar belgilanadi: badiiy matnini korpus asosida o'rganishning nazariy zaruratini asoslash; pragmatik ma'no, nutqiy akt, kommunikativ strategiya, baholovchi birlik va intertekstual ishoralarni badiiy matn tahliliga tatbiq qilish mexanizmini ko'rsatish; o'zbek badiiy matni uchun korpus-pragmatik tahlilning konseptual modelini taklif etish; ushbu yondashuvning adabiyotshunoslik va lingvodidaktikadagi imkoniyatlarini aniqlash. Bu yerda "korpus-pragmatik tahlil" deganda matn birliklarining chastotasi, kollokatsiyasi, konkordansi, grammatik shakllanishi, kontekstual pozitsiyasi hamda kommunikativ vazifasini birgalikda o'rganishga asoslangan integrativ metod tushuniladi. Mazkur yondashuv o'zbek filologiyasida oddiy "so'z sanash" darajasidagi mexanik tahlil emas, balki badiiy ma'noni matn ichidagi takroriy model, muallif uslubi, obrazlar tizimi, nutq vaziyati va madaniy kod bilan bog'lab izohlashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham o'zbek badiiy matnini korpus-pragmatik tahlil qilish masalasi bugungi filologik izlanishlar ichida alohida nazariy maqomga ega: u bir tomondan milliy adabiy merosni zamonaviy ilmiy instrumentariy bilan o'rganishga, ikkinchi tomondan o'zbek tilining raqamli maydondagi ilmiy resurslarini boyitishga xizmat qiladi. Badiiy matnini raqamli tahlil qilishda asosiy xavf shundan iboratki, ayrim tadqiqotlarda miqdoriy ko'rsatkich estetik talqinning o'rnini egallab oladi; aslida esa raqam faqat matnini ko'rish burchagini

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

kengaytiradi, uning badiiy mohiyatini avtomatik tarzda ochib bermaydi. Shu sababli mazkur maqola korpus va pragmatikani qarama-qarshi emas, balki birbirini to'ldiruvchi ilmiy vositalar sifatida talqin qiladi. Mavzuning dolzarbligi yana shunda ko'rinadiki, bugungi raqamli muhitda adabiy matnning o'qilishi, tarqalishi va qabul qilinishi ham o'zgarmoqda: elektron kutubxonalar, raqamli arxivlar, onlayn ta'lim platformalari va avtomatik qidiruv tizimlari badiiy matn bilan ishlashning yangi madaniyatini shakllantirmoqda. Bunday sharoitda filolog faqat matnni talqin qiluvchi mutaxassis emas, balki matn ma'lumotlarini tartibga soluvchi, izohlovchi, raqamli resursga aylantiruvchi va uni ta'lim jarayoniga moslashtiruvchi ilmiy subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Demak, korpus-pragmatik tahlil o'zbek adabiy merosini zamonaviy ilmiy kommunikatsiyaga olib kirish, adabiy til me'yorlarini real matnlar asosida kuzatish hamda o'zbek tili va adabiyoti ta'limida dalilga asoslangan tahlil ko'nikmasini mustahkamlash uchun zarur metodologik yo'nalishdir.

METODLAR

Tadqiqotda nazariy-analitik, tavsifiy, qiyosiy-tipologik, korpus-lingvistik, pragmalingsvistik va lingvopoetik tahlil metodlari uyg'unlashtirildi. Nazariy-analitik metod orqali korpus lingvistikasi, matn lingvistikasi, pragmalingsvistika, lingvopoetika va adabiy matnshunoslikka oid ilmiy qarashlar umumlashtirildi; tavsifiy metod yordamida o'zbek badiiy matnining leksik-semantik, grammatik va uslubiy birliklari izohlandi; qiyosiy-tipologik metod orqali an'anaviy filologik tahlil bilan korpus asosidagi tahlilning imkoniyatlari solishtirildi; korpus-lingvistik metod esa so'z shakllari, lemmalar, kollokatsiyalar, konkordanslar, chastota ko'rsatkichlari va matn ichidagi taqsimot xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi asosiy empirik vosita sifatida belgilandi. O'zbek tilining elektron korpusi token, lemma, konkordans va matnlar bilan ishlash imkoniyatlariga ega

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

ekani uning filologik tadqiqot uchun muhim platforma bo‘la olishini ko‘rsatadi [3]. Tadqiqotda aynan shu imkoniyat nazariy asos sifatida qabul qilinib, badiiy matndagi birliklarni uch bosqichda tahlil qilish modeli taklif etildi: birinchi bosqichda matnning yuzaki leksik-morfologik qatlami, ya‘ni takrorlanuvchi so‘zlar, so‘z turkumlari, modal birliklar, fe‘l shakllari, sifatlovchi birliklar va frazeologik komponentlar ajratiladi; ikkinchi bosqichda mazkur birliklarning kontekstual-pragmatik vazifasi, ya‘ni muallif bahosi, obraz nutqi, ijtimoiy masofa, kinoya, murojaat, ta‘kid, inkor, taxmin, buyruq yoki iltimos kabi kommunikativ funksiyalari aniqlanadi; uchinchi bosqichda esa badiiy matnning lingvopoetik yaxlitligi, ya‘ni obrazlilik, ritm, takror, ramziylik, intertekstual aloqa, milliy-madaniy konsept va uslubiy dominantlar bilan bog‘liq umumiy model ishlab chiqiladi. Metodologik jihatdan maqola haqiqiy ilmiy ehtiyotkorlikka tayanadi: unda mavjud korpuslar asosida bajarilishi mumkin bo‘lgan tahlil modeli taklif qilinadi, lekin sun‘iy statistik natijalar yoki tekshirilmagan raqamlar keltirilmaydi. Bu muhim, chunki filologik maqolada “raqam bor ekan, demak ilmiy” degan yengil xulosa juda xavfli; raqam matnga xizmat qilmasa, u bezak emas, ortiqcha yuk bo‘ladi. Tadqiqotda o‘zbek tili tabiiy tilni qayta ishlashda kam resursli til sifatida ko‘rilishi, morfologik-sintaktik teglangan korpuslar, POS-teglash, lemmatizatsiya va morfologik tahlil masalalari so‘nggi yillarda faol o‘rganilayotgani ham inobatga olindi. O‘zbek tilining agglyutinativ xususiyatlari morfologik tahlilda so‘z shakllari ko‘pligi va ma‘lumot siyrakligi muammosini yuzaga keltirishi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan [4; 5]. Demak, badiiy matnni korpus-pragmatik tahlil qilishda oddiy chastota tahlili yetarli emas; u morfologik normallashtirish, lemmallashtirish, uslubiy-kontekstual belgilash, obraz nutqi va muallif nutqini farqlash, dialektal yoki arxaik birliklarni alohida qayd etish kabi qo‘shimcha mezonlarni talab qiladi. Tadqiqotning nazariy yangiligi shundaki, unda badiiy matnni korpus

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

asosida o‘rganish faqat til birliklarining miqdoriy statistikasi sifatida emas, balki badiiy-pragmatik ma’no ishlab chiqaruvchi tizim sifatida talqin qilindi. Shuningdek, ushbu model OAK jurnallarida filologik maqola yozish madaniyati uchun ham muhim, chunki u nazariy da’volarni matndan olingan real dalillar bilan mustahkamlashni talab qiladi. Natijada maqolada abstrakt mulohaza, umumiy baho va tayyor qoliqlar kamayadi; ularning o‘rnini aniq birlik, aniq kontekst, aniq funksional izoh egallaydi. Bu holat o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida empirik asoslangan tadqiqotlar ulushini oshirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari o‘zbek badiiy matnini korpus-pragmatik tahlil qilish uchun to‘rt komponentli integrativ modelni taklif etish imkonini berdi. Birinchi komponent — leksik-semantik qatlam bo‘lib, u matndagi asosiy konseptlar, tematik maydonlar, sinonimik qatorlar, antonimik oppozitsiyalar, takroriy leksik birliklar, frazeologizmlar va milliy-madaniy semalarni aniqlashga qaratiladi. Masalan, o‘zbek badiiy matnida “uy”, “ona”, “yer”, “ko‘ngil”, “nomus”, “qismat”, “duo”, “yo‘l”, “suv”, “tuproq” kabi birliklar ko‘pincha oddiy predmet nomi sifatida emas, balki madaniy konsept, axloqiy mezon yoki tarixiy xotira elementi sifatida ishlaydi. An’anaviy tahlilda tadqiqotchi buni sezgi, tajriba va talqin orqali ochib beradi; korpus-pragmatik tahlilda esa bu birliklarning qo‘llanish chastotasi, kollokatsion muhiti, qaysi obraz nutqida yoki qaysi kompozitsion nuqtada takrorlanishi, qaysi baholovchi sifatlar bilan birikishi aniqlanadi. Ikkinchi komponent — grammatik-pragmatik qatlam bo‘lib, unda fe‘l zamonlari, mayl shakllari, shaxs-son ko‘rsatkichlari, egalik va kelishik formalarining badiiy nutqdagi kommunikativ vazifasi tahlil qilinadi. O‘zbek tilida shaxs qo‘shimchalari, egalik shakllari, hurmat kategoriyasi, buyruq-istak

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

mayli va modal birliklar matndagi ijtimoiy munosabatni juda nozik ifodalaydi. Masalan, “boring”, “bor”, “boraylik”, “borsangiz”, “borarmidingiz” kabi shakllar grammatik jihatdan bir fe’l paradigmasiga mansub bo’lsa-da, pragmatik jihatdan ijtimoiy masofa, hurmat, buyruq, iltimos, maslahat yoki kinoyani bildirishi mumkin. Korpus-pragmatik tahlil ayni shakllarning qaysi nutq vaziyatida, qanday obrazlar o’rtasida va qanday semantik fon bilan kelayotganini aniqlash orqali badiiy dialogning ijtimoiy-psixologik chuqurligini ochadi. Uchinchi komponent — diskursiv-kommunikativ qatlam bo’lib, u matndagi nutqiy aktlar, muallif pozitsiyasi, obraz nutqi, ichki monolog, dialog, murojaat, sukut, takror, savol-javob va baholovchi strategiyalarni tahlil qiladi. Badiiy matnda qahramonning nima degani emas, ko’pincha qanday degani, kimga degani, nimani aytmay qoldirgani va qaysi birlik orqali yashirin baho bergani muhim. Shuning uchun korpus-pragmatik yondashuv badiiy nutqdagi ekspressiv birliklarni faqat “uslubiy vosita” deb belgilab qo’ymaydi, balki ularning kommunikativ vazifasini ham aniqlaydi. To’rtinchi komponent — lingvopoetik va intertekstual qatlam bo’lib, unda badiiy matndagi ramz, metafora, allyuziya, maqol, matal, diniy-madaniy ishora, tarixiy nom, xalq og’zaki ijodi elementlari va boshqa matnlar bilan yashirin yoki ochiq aloqalar o’rganiladi. Bu komponent o’zbek adabiyoti uchun ayniqsa muhim, chunki mumtoz adabiyot, xalq og’zaki ijodi, diniy-ma’rifiy matnlar, jadid adabiyoti va zamonaviy nasr o’rtasidagi semantik uzviylik ko’plab badiiy asarlarda intertekstual yo’l bilan namoyon bo’ladi. Korpus asosidagi yondashuv bunday birliklarning matnlararo tarqalishini, davrlar bo’yicha o’zgarishini va muallif uslubidagi funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijasida yana bir muhim xulosa shakllandi: o’zbek badiiy matnini raqamli tahlil qilish uchun umumiy korpusning o’zi yetarli emas, balki alohida “badiiy matnlar subkorpusi”, “mualliflik korpusi”, “davrlar kesimidagi adabiy korpus”, “janrlar korpusi”, “dialogik nutq korpusi” va

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

“lingvopoetik birliklar bazasi” zarur. O‘zbek tili elektron korpusida ko‘p millionli matnlar majmuasi va qidiruv imkoniyatlari mavjudligi bunday ixtisoslashgan tahlil uchun dastlabki infratuzilma borligini ko‘rsatadi [3]. Biroq badiiy matnni chuqur tahlil qilish uchun oddiy qidiruv emas, balki matnning janri, davri, muallifi, uslubi, obrazlar tizimi, nutq turi, intertekstual manbasi va pragmatik funksiyasini belgilovchi annotatsiya qatlamlari kerak bo‘ladi. Zamonaviy NLP tadqiqotlarida o‘zbek tili uchun BERT asosidagi modellar, morfologik analizatorlar va semantik baholash datasetlari yaratilayotgani bu yo‘nalishning texnologik asoslari shakllanayotganini ko‘rsatadi [5; 6; 7]. Shunga qaramay, badiiy matnning estetik, madaniy va pragmatik murakkabligi avtomatik vositalar oldiga maxsus filologik mezonlarni qo‘yadi. Natijada korpus-pragmatik tahlilning eng to‘g‘ri yo‘li inson-filolog talqini va raqamli korpus ko‘rsatkichlari hamkorligidir; boshqacha aytganda, algoritm matnni ko‘radi, lekin ma’noni hali olim “ushlaydi”. Bu ilmiy xulosa badiiy matn tabiatini soddalashtirmaydi, aksincha, uni ko‘p qatlamli, ko‘p ovozi va madaniy jihatdan kodlangan tizim sifatida yanada aniqlashtiradi. Bundan tashqari, tahlil modeli badiiy matnning didaktik interpretatsiyasiga ham qo‘llanishi mumkin. Oliy ta’limda o‘zbek tili va adabiyoti bo‘yicha matn tahlili mashg‘ulotlari ko‘pincha asarning mavzusi, g‘oyasi, obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalarini izohlash bilan chegaralanadi; korpus-pragmatik yondashuv esa talabani matndan dalil topishga, bir birlikning turli kontekstlardagi vazifasini qiyoslashga, obraz nutqi bilan muallif nutqi o‘rtasidagi funksional farqni ko‘rishga o‘rgatadi. Masalan, bir romanda “ko‘ngil” leksemasi qahramon kechinmasi, ijtimoiy munosabat, axloqiy tanlov va muallifning falsafiy umumlashmasi bilan bog‘liq turli kontekstlarda kelishi mumkin; oddiy izohda bu tafovutlar umumiy “ruhiy holat” nomi ostida birlashtiriladi, korpus-pragmatik tahlilda esa har bir qo‘llanishning sintaktik atrof-muhiti, baholovchi komponenti, nutq egasi va kompozitsion o‘rni alohida

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

ko'rsatiladi. Shu asosda talaba badiiy matnni tayyor mazmunni qayta hikoya qilish emas, balki ilmiy dalillash, matndan argument chiqarish va lingvopoetik xulosa qurish jarayoni sifatida anglaydi.

MUHOKAMA

O'zbek badiiy matnini korpus-pragmatik yondashuvda o'rganish filologiya fanidagi bir necha muhim metodologik muammoni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Birinchi muammo — badiiy matnning obyektiv va subyektiv talqini o'rtasidagi nisbatdir. An'anaviy adabiyotshunoslikda tadqiqotchi ko'pincha matnni o'z estetik sezgisi, tarixiy bilimlari va nazariy tayyorgarligi asosida sharhlaydi; bu yondashuv ilmiy talqin uchun zarur, lekin ayrim hollarda subyektivlikka moyil bo'lishi mumkin. Korpus tahlili esa matnda qaysi birliklar qancha uchrashi, qanday birikmalar hosil qilishi, qaysi kontekstlarda kelishi, muayyan muallif yoki davr uslubida qanday takrorlanishini ko'rsatib beradi. Biroq miqdoriy ko'rsatkich badiiy ma'noni avtomatik ravishda ochib bermaydi. Masalan, bir so'zning matnda ko'p takrorlanishi uning badiiy dominant ekanini anglatishi mumkin, lekin ba'zan kam uchraydigan bir ramziy birlik ham butun asarning semantik markazini tashkil etadi. Demak, korpus-pragmatik yondashuvda chastota va estetik qiymat tenglashtirilmaydi; ular bir-birini tekshiruvchi ikki mezon sifatida ishlatiladi. Ikkinchi muammo — o'zbek tilining morfologik murakkabligi bilan bog'liq. O'zbek tili agglyutinativ til bo'lgani sababli bir leksik birlik ko'plab grammatik shakllarda namoyon bo'ladi; agar matn faqat yuzaki so'z shakllari asosida tahlil qilinsa, bir birlikning asl semantik taqsimoti noto'g'ri ko'rinishi mumkin. Shu sababli lemmalashtirish, morfologik normalizatsiya, so'z shakllarini paradigmatic jihatdan birlashtirish va kontekstual disambiguatsiya korpus-pragmatik tahlilning zarur shartidir. Uchinchidan, badiiy matnda nutq egalari farqlanishi juda muhim: muallif nutqi, qahramon nutqi,

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

hikoyachi ovozi, ichki monolog, ko‘chirma gap, o‘zlashtirma gap va xalqona matal yoki maqollar bir xil darajada baholanmasligi kerak. Agar korpusda bu qatlamlar belgilanmasa, badiiy matndagi muallif pozitsiyasi bilan obraz pozitsiyasi aralashib ketadi. To‘rtinchidan, o‘zbek badiiy matnida milliy-madaniy birliklar faqat lug‘aviy ma’no darajasida emas, balki tarixiy, diniy, axloqiy va emotsional assotsiatsiyalar bilan ishlaydi. Masalan, “duo”, “fotiha”, “rizq”, “halol”, “uyat”, “or”, “el”, “mahalla”, “ona” kabi birliklar matndan tashqaridagi madaniy xotira bilan bog‘langandagina to‘liq talqin qilinadi. Shuning uchun korpus-pragmatik tahlilda tezaurus, sinonimlar bazasi, frazeologik lug‘at, maqollar korpusi, tarixiy matnlar va dialektal ma’lumotlar bilan integratsiya zarur. Beshinchidan, mazkur yondashuv filologik ta’limda ham katta imkoniyat beradi. Talabalarga badiiy matnni faqat “mavzu va g‘oya” asosida sharhlash emas, balki matndagi asosiy birliklarni qidirish, ularning kontekstini solishtirish, muallif uslubidagi takroriy modellarga e’tibor berish, obraz nutqining ijtimoiy-pragmatik xususiyatini aniqlash, metafora va baholovchi birliklarning matn ichidagi vazifasini dalillash o‘rgatilsa, matn tahlili reproduktiv emas, tadqiqotchilik faoliyatiga aylanadi. Bu esa zamonaviy pedagogik universitetlar uchun ayniqsa dolzarbdir, chunki bo‘lajak o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi nafaqat badiiy asarni tushuntiruvchi, balki matn bilan ishlash madaniyatini shakllantiruvchi mutaxassis bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tili o‘zbek tili ekani belgilangan, davlat esa mamlakat hududida yashovchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an‘analarini hurmat qilish hamda rivojlantirish uchun sharoit yaratishi qayd etilgan [8]. Bu konstitutsiyaviy asos filologik ta’limda davlat tilining ilmiy, madaniy va kommunikativ imkoniyatlarini chuqur o‘rgatish vazifasini kuchaytiradi. Korpus-pragmatik tahlil ana shu vazifaning amaliy mexanizmlaridan biri bo‘lishi mumkin: u o‘zbek badiiy matnini faqat tarixiy-

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

adabiy meros sifatida emas, balki zamonaviy ilmiy tadqiqot, raqamli tahlil va ta'lim texnologiyasi obyekti sifatida ko'rishga imkon beradi. Shu ma'noda o'zbek filologiyasi uchun eng maqbul yo'l klassik matnshunoslikni inkor qilish emas, balki uni korpus lingvistikasi, raqamli tahlil va pragmatik izoh bilan boyitishdir. Amaliy jihatdan bunday yondashuv uchun bir necha bosqichli ish tartibi maqsadga muvofiq: avvalo tanlangan badiiy matn elektron shaklga keltiriladi va matndagi ortiqcha texnik belgilar tozalanadi; keyin matn lemmalashtiriladi, asosiy so'z turkumlari aniqlanadi va nutq qatlamlari bo'yicha dastlabki belgilash amalga oshiriladi; undan so'ng tayanch konseptlar, emotsional-baholovchi birliklar, murojaat shakllari, modal komponentlar va frazeologik birliklar bo'yicha konkordanslar olinadi; nihoyat, olingan korpus ko'rsatkichlari filologik talqin bilan bog'lanadi. Bu jarayonda tadqiqotchi texnik vositaga mutlaq ishonib qolmasligi lozim, chunki avtomatik tahlil dialektal shakl, poetik inversiya, ellipsis, kinoya yoki arxaizmni har doim to'g'ri anglay olmaydi. Ayniqsa, o'zbek badiiy matnida qo'shimchalarning uslubiy yuklamasi, so'z tartibining ekspressiv o'zgarishi, so'zlashuv nutqiga xos qisqartmalar va maqol-matalga asoslangan qisqa konstruktsiyalar alohida filologik nazoratni talab qiladi. Shu bois korpus-pragmatik metodning asosiy afzalligi texnik avtomatlashtirishda emas, balki ilmiy kuzatuvni tekshiriladigan, qayta ko'riladigan va dalillanadigan shaklga keltirishidir. U tadqiqotchining talqin erkinligini yo'qotmaydi, faqat bu erkinlikni matn dalillari bilan intizomga soladi; ilmda intizom bo'lmasa, talqin ham ba'zan chiroyli taxminga aylanib qoladi.

XULOSA

O'zbek badiiy matnini korpus-pragmatik tahlil qilish zamonaviy filologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanishi zarur. Tadqiqotda asoslangan model shuni ko'rsatadiki, badiiy matnni faqat estetik yoki faqat

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

statistik obyekt sifatida o'rganish yetarli emas; uning leksik-semantik, grammatik-pragmatik, diskursiv-kommunikativ hamda lingvopoetik-intertekstual qatlamlari birgalikda tahlil qilingandagina matnning ichki ma'no mexanizmi to'liqroq ochiladi. O'zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi, 2020–2030-yillarda til siyosatini takomillashtirishga qaratilgan strategik vazifalar, elektron korpuslar va tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha so'nggi tadqiqotlar bu yo'nalishning ilmiy-amaliy asoslari mavjudligini ko'rsatadi. Maqolada taklif etilgan korpus-pragmatik model badiiy matndagi milliy-madaniy konseptlar, baholovchi birliklar, nutqiy aktlar, obraz nutqi, muallif pozitsiyasi, intertekstual ishoralar va uslubiy dominantlarni obyektivroq aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv inson-filolog talqinini chetga surmaydi; aksincha, uni daliliy material, konkordans, chastota, kollokatsiya va kontekstual qidiruv bilan kuchaytiradi. Kelgusida o'zbek badiiy matnlari uchun ixtisoslashgan subkorpuslar yaratish, ularda muallif, davr, janr, nutq turi, obraz, pragmatik funksiya, frazeologik birlik, maqol-matal, intertekstual manba va lingvopoetik vositalarni belgilovchi annotatsiya tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar o'zbek adabiy tilining tarixiy rivoji, zamonaviy me'yorlari, adabiy jarayon dinamikasi, o'quvchi va talabalar matn kompetensiyasi, shuningdek, raqamli filologiya va lingvodidaktika taraqqiyoti uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Eng muhim xulosa shuki, o'zbek badiiy matni raqamli vositalar yordamida tahlil qilinganda ham o'zining insoniy, milliy va estetik mohiyatini yo'qotmaydi; aksincha, uning ko'rinmay qolayotgan ma'no qatlamlari yanada aniqroq namoyon bo'ladi. Demak, korpus-pragmatik yondashuv o'zbek filologiyasi uchun texnik yangilik emas, balki matni chuqurroq tushunishga xizmat qiluvchi yangi ilmiy tafakkur shaklidir. Bundan kelib chiqib, kelajak tadqiqotlarda muallif uslubini aniqlash, davrlararo leksik o'zgarishlarni kuzatish, badiiy matndagi gender, ijtimoiy maqom va

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

kommunikativ masofa ko'rsatkichlarini tahlil qilish ham alohida istiqbolli yo'nalish sifatida qaralishi mumkin. Bunday izlanishlar matnshunoslik, lingvopoetika va kompyuter lingvistikasi o'rtasidagi ilmiy muloqotni kuchaytiradi. Shu ma'noda maqola nazariy taklif va amaliy yo'riq-noma vazifasini birlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili to'g'risida"gi Qonuni. 1989-yil 21-oktabr, yangi tahrir. URL: <https://lex.uz/docs/-109394>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6084-son Farmoni. 2020-yil 20-oktabr. URL: <https://lex.uz/docs/-5058351>
3. O'zbek tilining elektron korpusi. Rasmiy platforma: korpus tavsifi va qidiruv imkoniyatlari. URL: <https://uzbekcorpus.uz/>
4. Sharipov M., Mattiev J., Sobirov J., Baltayev R. Creating a Morphological and Syntactic Tagged Corpus for the Uzbek Language. 2022. URL: <https://arxiv.org/abs/2210.15234>
5. Salaev U. UzMorphAnalyser: A Morphological Analysis Model for the Uzbek Language Using Inflectional Endings. 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2405.14179>
6. Kuriyozov E., Vilares D., Gómez-Rodríguez C. BERTbek: A Pretrained Language Model for Uzbek. Proceedings of SIGUL, 2024. URL: <https://aclanthology.org/2024.sigul-1.5/>
7. Salaev U., Kuriyozov E., Gómez-Rodríguez C. SimRelUz: Similarity and Relatedness Scores as a Semantic Evaluation Dataset for Uzbek Language. 2022. URL: <https://arxiv.org/abs/2205.06072>

International Congress on Economics, Management and Business Studies

Hosted Online from New York, USA

Date: 23rd June , 2026

Website: <https://econferencia.com>

-
8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 4-modda. 2023-yil 30-aprel tahriri.
URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>
 9. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. — Toshkent: Fan, 2007.
 10. Yo‘ldoshev B. Matn lingvistikasi asoslari. — Samarqand: SamDU nashri, 2010.
 11. Qodirov P. Til va el. — Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
 12. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
 13. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
 14. Leech G. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983.
 15. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. — London: Longman, 1976.